

PROFESOR ANNA CHRZĄSZCZEWSKA

Twórcza Katedry Chemii Organicznej i jej kierownik w latach 1945-1963

Profesor Anna Chrzęszczewska urodziła się 16 października 1892 roku w rodzinie ziemiańskiej w powiecie kowelskim na Wołyniu we wsi Drozdni. Po śmierci ojca Józefa Michaleckiego, matka późniejszej Pani Profesor Julia z domu Oczosalska, ponownie wyszła za mąż w 1902 roku za obywatela ziemskiego Antoniego Włastelicę i na mocy uchwały Sądu Okręgowego w Łucku z dnia 27 czerwca tego samego roku, Anna otrzymała nazwisko drugiego męża matki – Włastelica. Początkowe wykształcenie zdobywała Anna w domu rodzinnym a następnie uczęszczała do Gimnazjum im. Katarzyny w Kijowie, gdzie ukończyła osiem klas. Okres w latach 1908-1913 to studia Anny na Kijowskich Wyższych Kursach Żeńskich na Fakultecie Fizyczno-Matematycznym na Wydziale Chemicznym i na Wydziale Przyrodniczym. Po przedstawieniu pracy kierunkowej i zdaniu wszystkich wcześniejszych egzaminów w dniu 17 października 1913 roku Pani Profesor zdała egzamin końcowy przed Fizyczno-Matematyczną Komisją Egzaminacyjną przy Cesarskim Uniwersytecie św. Włodzimierza, uzyskując tytuł kandydata nauk przyrodniczych. Ze spisu przedmiotów egzaminacyjnych Pani Profesor potwierdza się bardzo szerokie uzasadnienie tytułu z zakresu nauk przyrodniczych. Wśród zdanych dla uzyskania tytułu kandydata nauk egzaminów, (wszystkie oceny Pani Profesor to „najzupełniej zadowolająco”) znajdujemy oprócz typowych dla chemików przedmiotów chemicznych, także : „systematyka roślin zalążkowych i nasiennych”, anatomia i morfologia roślin”, „fizjologia roślin” ale także „anatomia człowieka”, „zoologia i anatomia porównawcza kręgowców” i inne. To tak szerokie wykształcenie córki ziemiańskiej było bardzo cenne w dalszej pracy naukowej i działalności organizacyjnej Profesor Anny Chrzęszczewskiej w jej długim, poświęconym głównie chemii życiu. Praca naukowa Anny Chrzęszczewskiej związana jest przede wszystkim z badaniami w dziedzinie chemii organicznej. Jej praca kandydacka (opublikowana w 1914 roku) dotyczy chemii organicznych związków siarki a szersze badania naukowe w tej tematyce rozpoczyna Pani Profesor już w okresie studiów. W latach 1911-1912 pracuje w Katedrze Chemii Organicznej na Wyższych Żeńskich Kursach w Kijowie na etacie młodszego asystenta a od roku 1913 do 1921 jako starszy asystent. Okres pierwszej wojny światowej to okres trudny i brzemienny w wydarzenia w życiu Profesor Chrzęszczewskiej. W roku 1915 umiera jej matka ale także w tym samym roku Anna wstępuje w związek małżeński z pochodzącym z tej samej parafii w Kijowie szlachcicem Józefem Chrzęszczewskim (późniejszym kierownikiem Katedry Technologii Chemicznej Uniwersytetu Łódzkiego) a w 1919 roku przychodzi na świat ich córka Irena. Działania wojenne na Ukrainie nie kończą się jednak w 1918 roku a burzliwy okres walki o władzę na tamtych terenach spowodował decyzją o wyjeździe rodziny Chrzęszczewskich do Warszawy. W roku 1921 Anna Chrzęszczewska zostaje zatrudniona w Katedrze Chemii Organicznej Wolnej Wszechnicy Polskiej, gdzie pracuje aż do wybuchu drugiej wojny światowej, kolejno: na etacie asystenta, adiunkta, docenta (po przedstawieniu pracy habilitacyjnej) i wreszcie profesora. W latach 1937-1938 Pani Profesor prowadziła wykłady także w filii Wolnej Wszechnicy w Łodzi. W tym samym czasie, w latach 1922-1939, Profesor Chrzęszczewska jednocześnie pracowała w Wojskowym Instytucie Przeciwigazowym (do 1925 roku - Instytut Badawczy Broni Chemicznej) w Warszawie na stanowisku kierownika Działu Syntezy Organicznej i doradcy naukowego. Ogromną aktywność naukową Pani Profesor w okresie międzywojennym potwierdzają także liczne patenty powstałe w wyniku jej współpracy z przemysłem farmaceutycznym a dotyczące technicznych metod syntezy wielu leków i środków dezynfekujących. Jeden z szeroko i nadal znanych środków dezynfekujących, antybakteryjnych i antyseptycznych, technicznie opracowanych przez Profesor Chrzęszczewską został od jej imienia nazwany „annogenem” i pod taką nazwą można go znaleźć w wyszukiwarkach internetowych. Najkrótsza chemiczna nazwa „annogenu” to „Chloramina” a chemikowi budowę tego związku najlepiej sugeruje podanie nazwy „benzenosulfonochloroamid sodu”. Za badania przeprowadzone na rzecz przemysłu farmaceutycznego i obronnego przez Profesor Chrzęszczewską, prezydent RP prof. Ignacy Mościcki dwukrotnie przyznał jej „Dyplom honorowy za prace badawcze i wynalazcze” oraz „Złoty Krzyż Zasługi”. Okres drugiej wojny światowej spowodował ogromne zmiany w życiu Pani Profesor.

W ucieczce przed Niemcami znalazła się wraz z córką we Lwowie i została zatrudniona na stanowisku docenta Lwowskiego Instytutu Politechnicznego. Jej mąż Józef Chrzęszczewski był zawodowym oficerem i po kampanii wrześniowej, dzieląc losy wielu polskich oficerów, po okresie internowania został przydzielony do Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (był między innymi instruktorem i wykładowcą w brytyjskich szkołach wojskowych) a do kraju powrócił dopiero w 1947 roku. Tak więc w czasie wojny i w trudnym okresie powojennym Profesor Chrzęszczewska sama musiała zadbać o siebie i córkę. Po wkroczeniu Niemców do Lwowa Anna Chrzęszczewska wróciła do Warszawy i we własnej wytworni chemicznej produkowała dla przemysłu chemicznego i farmaceutycznego najbardziej przydatne w okresie wojennym mydła i środki dezynfekcyjne o nazwach takich jak np.: „diannol” – to od imienia i „wszomór” – to od zastosowań. Pani Profesor ma także w swoim życiorysie, długo ukrywaną po wojnie działalność konspiracyjną, łącznie z produkcją materiałów wybuchowych dla żołnierzy Armii Krajowej, także w trakcie trwania Powstania Warszawskiego. Podejrzana o działalność konspiracyjną była w 1942 roku przez pewien czas wraz z córką więziona na Pawiaku.

Ten bardzo skrótowy zapis tak aktywnego życia mądrej i dzielnej Pani Profesor Anny Chrzęszczewskiej wskazuje, że tworzący się Uniwersytet Łódzki spotkało szczęście wynikające z faktu podjęcia przez nią decyzji o przyjeździe do Łodzi. Już w marcu 1945 roku Anna Chrzęszczewska, jeszcze w ramach Wolnej Wszechnicy Polskiej, przystąpiła do organizacji Katedry Chemii Organicznej (pierwsza nazwa to, Zakład Chemii Organicznej) na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym w tworzącym się Uniwersytecie Łódzkim. Zajęcia dydaktyczne rozpoczęły się już w marcu 1945 roku w sytuacji braku kadry i jakichkolwiek pomieszczeń do prowadzenia zajęć dydaktycznych. Początkowo Katedra korzystała z pracowni Szkoły Techniczno-Przemysłowej przy ulicy Żeromskiego 115 i jednego pomieszczenia w piwnicy, w którym zaczęto gromadzić chemikalia. Zajęcia laboratoryjne studenci kierunku chemicznego odbywali także w laboratoriach niektórych zakładów przemysłowych Łodzi między innymi w Zakładach Przemysłu Włókienniczego im. Juliana Marchlewskiego. Bardzo dużą pomoc w organizacji ćwiczeń laboratoryjnych dla studentów chemii w Polsce wykazali Duńczycy. W lecie 1946 roku na koszt Duńskiego Komitetu Polsce przebywała w Danii grupa około 250 studentów z Polski (w tym około 1/3 z Łodzi). Studenci odbywali ćwiczenia w laboratoriach Uniwersytetu i Politechniki w Kopenhadze. Pani Profesor Chrzęszczewska była w grupie profesorów prowadzących zajęcia z tymi studentami.

Jesienią 1945 roku Katedra otrzymała własny lokal w budynku szkolnym przy ulicy Narutowicza 68, najpierw na trzecim a później na pierwszym piętrze. Były to typowe sale lekcyjne absolutnie nie przystosowane do prowadzenia w nich ćwiczeń chemicznych. Pani Profesor w sprawozdaniu z działalności Katedry z 1960 roku tak charakteryzuje początki swojej pracy w Łodzi: cyt. *„Oczywiście, że organizowanie Katedry bezpośrednio po wojnie było trudnym zadaniem, zmuszało do wielkiej przedsiębiorczości, pomysłowości i dużego nakładu pracy”*. Wszystkie wymienione konieczne cechy charakteryzowały Panią Profesor i zaowocowały uruchomieniem dwóch ćwiczeń laboratoryjnych (ćwiczenia wstępne i preparatyka) już w roku akademickim 1945/1946. Staraniem Pani Profesor powoli powiększała się liczba pomieszczeń Katedry adoptowanych na laboratoria. Znacząco lokalową sytuację poprawiło uzyskanie lokali (po likwidacji PWSP w 1956 roku) pod adresem Aleja Kościuszki 21, w których ulokowano większość studenckich ćwiczeń laboratoryjnych. Wiele pomysłowości i zachodu wymagało także zdobywanie aparatury do pracowni chemicznych i podstawowych odczynników. Aktywność Pani Profesor i jej wcześniejsze kontakty z zakładami przemysłowymi były bardzo pomocne w gromadzeniu podstawowego wyposażenia koniecznego do funkcjonowania studenckich laboratoriów, niezbędnych do prowadzenia studiów na kierunku chemicznym. Głównym celem działalności Pani Profesor w początkowym okresie tworzenia Katedry jak również rosnącej ale ciągle bardzo skromnej kadry była zajęcia dydaktyczne. Takie przekonanie wyływało głównie z poczucia patriotycznego obowiązku Anny Chrzęszczewskiej. Tak pisze o tym Pani Profesor cyt.: *„Katedra w pierwszych latach po jej powstaniu na czoło swej pracy wysunęła dydaktykę, stąd stojąc na stanowisku, że dla odbudowy kraju wyniszczonego wojną, wobec braku wysokokwalifikowanych fachowców koniecznym jest dostarczenie w jak najkrótszym czasie jak największej ilości specjalistów”*. W pierwszych powojennych latach w dydaktycznych laboratoriach Katedry praktyczne zajęcia odbywało rocznie od 120 do 150 studentów kierunku chemicznego i po około 60 studentów biologii. W zespole chemii organicznej kierowanym przez Profesor Chrzęszczewską do roku 1960 wypromowano najwięcej na kierunku, bo aż 404 magistrów chemii, mimo trudności lokalowych i aparaturowych. Bardzo przyjazny stosunek Pani Profesor do studentów rozciągał się także na

młodszych pracowników Katedry, czego i ja mogłem doświadczyć w pierwszych latach mojego zatrudnienia. Pani Profesor (wtedy już profesor emerytowana i ciepło przez nas zwana „Babcia”) niemal codziennie była w Katedrze i prowadziła z nami rozmowy nie tylko na tematy chemiczne ale interesowała się także życiem rodzinnym pracowników.

Już w drugim roku istnienia Katedry Profesor Chrzęszczewska zainicjowała i aktywnie rozpoczęła działalność naukową ze swoim bardzo skromnym zespołem. W pierwszych latach tematyka badawcza związana jest przede wszystkim z doświadczeniami Pani Profesor z przedwojennego okresu jej badań a wykonywana głównie dla potrzeb przemysłu i Ministerstwa Obrony Narodowej. Dla potrzeb okolicznego przemysłu chemicznego (Łodzi, Pabianic i Zgierza) w zespole Profesor Chrzęszczewskiej opracowywano między innymi syntezę: wielu barwników, środków leczniczych, wyrobów gumowych a także metody otrzymywania emulsji do światłoczułych papierów. Prace dla MON-u koncentrowały się głównie na poszukiwaniu skutecznych substancji do zwalczania skutków skażeń bojowymi środkami chemicznymi.

Na początku lat pięćdziesiątych wytyczyła Pani Profesor dwa główne kierunki badań swojego zespołu a mianowicie: *wybrane działy barwników i półproduktów do ich syntezy, druga grupa tematów dotyczyła środków fizjologicznie czynnych*. Podejmowane szczegółowe tematy badawcze przez długie lata działalności Katedry mieściły się (także niektóre aktualnie realizowane badania) w tych dwóch działach chemii organicznej. W ramach tej tematyki kontynuowała Profesor Chrzęszczewska dalsze badania nad wynalezionym przez nią wcześniej annogenem a dotyczące dogodniejszych metod syntezy i rozpoznania dalszych właściwości tego środka odkażającego. Udało się opracować i opatentować syntezę tego specyfiku na skalę laboratoryjną i półtechniczną a także, we współpracy z Profesorem Bernardem Zabłockim kierownikiem Katedry Mikrobiologii Szczegółowej UŁ wykazać, że sole chlorofoamidów aromatycznych kwasów sulfonowych zawierające grupy azowe, wykazują bardzo wysokie działanie bakteriostatyczne na gronkowiec złocisty 209P i pałeczki okrężnicy. Wyniki prowadzonych badań były systematycznie publikowane i patentowane. Tylko od 1947 do 1960 roku, na podstawie przeprowadzonych w jej zespole badań, opublikowała Pani Profesor 47 prac w dostępnych wtedy: „Rocznikach Chemii”, „Societatis Scientiarum Lodziensis Acta Chimica” i „Zeszytach Naukowych UŁ”.

Zainicjowane przez Profesor Chrzęszczewską i postawione na wysokim poziomie badania naukowe zaowocowały w krótkim czasie znaczącym rozwojem kadry naukowej kierunku chemicznego UŁ. Pod kierunkiem Pani Profesor i w tematyce przez nią wskazanej wykonanych zostało ponad 450 prac magisterskich, 18 doktoratów i 4 habilitacje. Opiekowała się także wieloma pracami doktorskimi osób zatrudnionych w przemyśle. Profesor Anna Chrzęszczewska była aktywnym członkiem Polskiego Towarzystwa Chemicznego (w 1981 roku PTChem. wyróżniło ją Złotą Odznaką Towarzystwa) i Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, w którym pełniła funkcję Przewodniczącej Komitetu Redakcyjnego „Societatis Scientiarum Lodziensis, Acta Chimica” a w latach 1947-1951 przewodniczyła także Komitetowi Redakcyjnemu ogólnopolskiego czasopisma, „Wiadomości Chemiczne”.

Profesor Anna Chrzęszczewska zmarła w Warszawie 21 kwietnia 1988 roku. Jej twórczy i bardzo aktywny wkład w tworzeniu i rozwoju Katedry Chemii Organicznej, kontynuowany przez Profesora Witolda Hahna, zaowocował utworzeniem największego zespołu dydaktyczno-badawczego na kierunku chemicznym UŁ. Niektóre tematyki badawcze wytyczone przez Panią Profesor są nadal aktualne i kontynuowane w zespołach dwóch katedr organicznych Wydziału Chemii Uniwersytetu Łódzkiego.

Opracował Bogusław Kryczka

Na podstawie:

- AUŁ, Akta osobowe, sygn. 3443 – prof. **Anna Chrzęszczewska**
- AUŁ, Akta osobowe, sygn. 318 – prof. **Józef Chrzęszczewski**

- D. Klemantowicz, W. Ziomek, *Ucrainica Polonica I, Kijów-Żytomierz 2007*, 374-380.
Wołyńskie korzenie profesorów Uniwersytetu Łódzkiego - prof. **Anna Chrzęszczewska**.
- Profesor Romuald Bartnik – wspomnienia i materiały archiwalne, **Anna Chrzęszczewska**,
„Sprawozdanie z działalności Katedry 1945 -1960”, www.chemia.uni.lodz.pl/powstanie.html
- Dr Bohdan Oprządek – „Wspomnienia”, www.chemia.uni.lodz.pl/powstanie.html
- Piotr Maszkowski, *Biuletyn Chemik Nr 2/2007*, „Produkcja i użycie broni chemicznej II-giej RP”,
<http://schwrp.wroc.republika.pl/dodatki/biuletyn/biuletyn2/uzyciebrchemicznej.htm>
- Teresa Stańczuk-Różycka, Aleksandra Nawrocka, „Letnie Studium Polskie w Kopenhadze (1946)”,
<http://www.chem.uw.edu.pl/people/AMyslinski/kolo/kopen.html>
- wspomnienia własne autora